

TANZİMAT DÖNEMİNDE YETİM MALLARININ KORUNMASINA YÖNELİK YASAL DÜZENLEMELER VE BAZI UYGULAMALAR

Doç.Dr.Nesimi YAZICI

ilindiği gibi bir milleti oluşturan en küçük birim ailedir. Ailenin güçlü ve sağlam olması, toplumun ve dolayısıyla milletin güçlü ve sağlıklı olması sonucunu doğurur. Bu hakikat sebebiyledir ki, geçmişte ve günümüzde bütün milletler, az veya çok oranda, vasıtaları ve yöntemleri zaman veya mekâna göre kısmen değişiklikler gösterse de, sağlıklı aile yapılarına sahip olmayı hedeflemişlerdir. Bizim mensubu bulunduğumuz Türk-İslâm kültür çevresinde de bu alanda, öncelikle kaynağını yüce dinimiz İslâmın hayat veren prensiplerinden alan, sonra da bunları sahibi olduğumuz çok uzun bir tarihî ve kültürel mirasla kaynaştıran son derece dikkat çekici örnekler ortaya konmuştur. Aileyi ve aileyi oluşturan fertleri, onların her yönden huzur, rahat ve başarılarını; dinine, vatanına, mensup olduğu topluma dolayısıyla milletine faydalı olmalarını hedefleyen uygulamalar geliştirilmiştir.

Bu tebliğimizde biz, aileyi oluşturan bireylerden birini, kendisini koruyup kollamak, geleceğe hazırlamak durumunda olan anne ve babasından birini kaybetmiş olan bireyi, daha açık ifadesiyle yetim çocuğu ele alacağız. Konuyla ilgili olarak öncelikle bu sahadaki düşünce ve davranışlarımızda, uygulamalarımızda birinci derecede etkili olduğunu düşündüğümüz dinimizin buyruklarını hatırlayıp, hatırlatmaya gayret edeceğiz. Ondan sonra da, bu prensiplerin gösterdiği genel hedef istikâmetinde Osmanlı Türk-İslâm toplumunun, Tanzimat'la başlayan dönemden itibaren hazırlayıp yürürlüğe koyduğu, küçük yetimlerin mallarının korunmasına yönelik yasal düzenlemelere değineceğiz. Nihayet bu dönemde gerçekleştirilen ve her birinin değişik vesilelerle tekrar duyulma ve duyurulmasında şüphesiz büyük yararlar olan uygulamalardan bir-iki örnek vereceğiz. Tabiatıyla bu tebliğin, konumuzun önemi ve genişliğine nisbetle, son derece de dar olan sınırlarını aşmama arzusu ve gereği, bizi çok defa ancak bazı hatırlatmalarla yetinmek zorunda bırakabilecektir. Bu açıdan bu tebliğ, bu önemli konuyu etraflı bir biçimde ortaya koyabilmek gibi bir iddiadan tamamıyla uzak, belki bazı hatırlatmalar, çağrışımlar yapabilirse hedefine ulaşmış olacaktır.

KUR'AN VE HZ. PEYGAMBER'İN HADİSLERİNDE YETİM ÜZERİNE HATIRLATMALAR

Yetim (çoğulu:Eytâm, yetâmâ, yeteme, meyteme, yetâim); sözlükte yalnız olan anlamında olup, anne ve babasından birini, daha ziyade de babasını kaybetmiş olan erkek veya kız çocuğudur.¹ Kur'ân-ı Kerim'de oniki surede yirmüç yerde yetim kelimesi geçer.² Hz. Peygamber'in hadislerinde ise çeşitli münasebetlerle defalarca yetimlerden bahsedilmiştir.³ Şunu peşinen ifade etmemiz gerekir ki, Kur'ân âyetlerinde ve Hz. Peygamber'in hadislerinde, yetimlerle ilgili karşılaşılabilecek her durum için esaslar gösterilmiş, inananların bu konuda yapmaları ve kaçınmaları gereken davranışları geniş bir çerçevede ortaya konmuştur. Bizim Tanzimat dönemi Osmanlı toplumunda, yetim mallarının korunmasıyla ilgili yasal düzenlemeler şeklinde açıklamaya çalışacağımız, küçük yaşta babasını kaybetmiş çocukların mallarının korunması konusu ise, bu buyruklar

1. İbrahim K. Dönmez, Yetim, İ.A. c. XIII, s. 401-403; İbrahim Canan, Kur'ân'da Çocuk, İstanbul, 1984, s. 146.
2. Yetim: En'am, 152; İsrâ, 34; Feccr, 17; Duhâ, 9; Mâdn, 2; Yetimen: İnsan, 8; Beled, 15; Duhâ 6; Yetimeyn: Kehf, 82; Yetâmâ: Bakara, 83, 177, 215, 220; Nisâ, 2, 3, 6, 8, 10, 36, 127 iki kere; Enfâl 41; Haşr, 7.
3. Hadisler ve Hz. Peygamber'in sünnetinde yetimlerden kaç yerde ve ne münâsebetle bahsedildiği konusu başlı başına çok geniş bir araştırmadır. Maamafih herhangi bir hadis kitabında ilgili bölümün mütâlaası bile bize yeterli fikir verebilir.

içerisinde çok önemli bir yer tutmuştur. Nitekim Hz. Peygamber'e bizzat kendisinin de bir yetim olduğunu, Rabbi tarafından korunup barındırıldığını hatırlatan, mü'minlere yetimlere işte bu anlayışla yaklaşılması gerektiğini vurgulayan Duhâ suresi (âyet 6-9) bu açıdan ne kadar dikkat çekicidir.

أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ ۖ وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ ۖ
وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَىٰ ۖ فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ ۖ

"O seni yetim iken barındırmadı mı? Sen bilmezken doğru yola erdirtmedi mi? Sen fakirken zenginleştirmede mi? O halde yetime zulmetme."

Kur'an; yetimin kendine, cemiyete, dinine faydalı bir fert olarak yetiştirilmesi konusunda prensipler vazederken, ona ait malların korunması ve ileride yetişip kendi kendini yönetebilecek duruma geldiğinde ona eksiksiz teslim edilmesiyle ilgili olarak da kesin hükümler koymuştur. Nitekim şu âyetler bizim sözü uzatmamıza hiç de gerek bırakmayacak derecede açıklırlar:

"Yetimlere (rüşdüne gelince) mallarını verin. Temizi murdara değiştirmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin. Çünkü bu, muhakkak büyük bir günahdır" (Nisa, 2). Yetimleri evlenme çağına gelene kadar deneyin. O vakit kendilerinde bir olgunlaşma hissettiniz mi mallarını kendilerine teslim edin. Büyüyecekler de geri alacaklar diye onları israf edip de tez elden yemeyin" (Nisa, 6). Yetimin malına ergenlik çağına erişinceye kadar, en güzel olanından başka (muhafaza ve artırmak hariç) yaklaşmayın..." (En'am,152). Gerçekten, yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler, karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar. Onlar çılgın bir ateşe (Cehennem) gireceklerdir" (Nisa, 10).

Hz. Peygamber'in çok sayıdaki hadislerinde de yetimlerin korunup gözetilmesi emir ve tavsiye edilmiştir. Nitekim O pek şöret bulmuş olan bir hadislerinde; "Ben ve yetimin işlerini deruhte eden kimse, Cennete şöylece beraber bulunacağız, buyurmuşlar ve şahadet parmağıyla orta parmağını işaret etmişlerdir"⁴ Bu konuda son olarak Hz. Peygamber'in hayatından bir sahneyi hatırlayarak müslümanların, yetimler konusunda yüzyıllardır hangi ömeğe uyduklarını vurgulamış olalım. Bir bayram günü âlemlere rahmet olarak gönderilmiş olan büyük Peygamber, Mescid'e gitmektedir. Yeni elbiseleri içerisinde neşeyle oynayan bir grup çocuğun uzağında mahzun bir tavır içerisinde onlara bakan bir küçüğü görür. Onun yetim olduğunu öğrendiğinde, kendisini şefkatle teselli eder ve "Senin babanın (Hz.) Peygamber, annenin de Aişe olmasını arzu etmez misin?" diyerek ona merhamet elini uzatır. İşte bu prensipler ve hedeflerdir ki, İslâm toplumlarında babanın korumasından, annenin şefkatinden yoksun küçükleri, bir sevgi hâlesi içerisinde topluma, İslâma kazandırmış, onları kendilerine, vatanlarına, milletlerine yük olan değil, destek olan, faydalı elemanlar haline getirmiştir.⁵

TANZİMAT DÖNEMİNDE YETİM MALLARININ KORUNMASINI YÖNELİK YASAL DÜZENLEMELER

Şimdi biz İslâmın âlemi nurlandırdığı uzun yüzyıllarda değişik İslâm coğrafyalarında, yetimlerle ilgili olarak ortaya konulan her biri öğrenilmeye, hatırlanmaya lâyık düzenleme ve uygulamaların üzerinden atlayarak Tanzimat dönemi Osmanlı toplumuna gelmek istiyoruz. Çok sayıda yasal düzenlemelerin yapıldığı; kanun, tüzük, yönetmeliklerin çıkarıldığı bu dönemde bizim konumuzla ilgili olarak da bir kısım nizamnâmelerin çıkarıldığını görüyoruz. Aileyi öne çıkaran bir ilmî toplantıda bunların hatırlanmasında yarar olduğu kanaatindeyiz. Bu sırada yetim malları ile ilgili olarak çıkarılan ilk nizamnâme 7 R. ewel 1268/31 Aralık 1851 tarihli Eytâm Nizamnâmesidir.⁶

Bu nizamnâme ile daha önceden beri var olan, yetim mallarının korunması ile ilgili uygulamalar yeni bir düzene kavuşturulmakta, bunun için de Şeyhülislâmlık makamına bağlı olarak özel bir teşkilât, Emtvâl-i Eytâm Nezâreti oluşturulmaktadır.⁷ Nezâret, devletin ilgili diğer birimleriyle de işbirliği içerisinde çalışarak, yetim kalanların mallarını en geç dört ay içerisinde kendisine intikâl ettirecek, sonra da zaman içerisinde kayıplara uğramaması için, dönemin şartlarına uygun olarak muhafaza edip, çalıştıracaktır. Bu sırada yetimin menfaati kesin olarak korunacak, olgunluk yaşına geldiğinde de gerekli muhasebesi yapılarak, bütün malı mülkü kendisine eksiksiz olarak teslim edilecektir. Nizamnâmede bu hususlardaki esaslar teferruatlı ve kesin ifadelerle belirlenmiş bulunmaktadır.⁸

4. Zebîdî, **Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi**, Çeviren ve Şerheden:Kâmil Miras, Ankara, 1972, c. XI, s. 365-366; **Riyâzü's Sâlihîn**, I, 308.
5. Hasan Basri Çantay, **Müslümanlıkta Himâye-i Etfâl**, Ankara, 1922; Aynı müellif, Yetimler Hakkında, **Sebilü'r-Reşad**, c. I, S. 13 (İstanbul Eylül 1948), s. 198-199; S.14, s. 212-213; S. 18 (İstanbul Ekim 1948), s. 278.
6. **Düstur**, I/1, İstanbul, 1289, s. 270-275.
7. Gerek bu nizamnâme ve gerekse daha sonra çıkarılanlarla oluşturulması ön görülen idarî düzenlemelerin akislerini dönemin salnâmelerinde görmemiz mümkündür.
8. Konuyla ilgili olarak, yönetimimizde **Yakın Tarihimizde Yetimlerle İlgili Uygulamalar** (Ankara, 1994) adlı bir lisans tezi hazırlanmış bulunan Seher Aktaş'ın çalışmasına bakılabilir. AÜİF Kütüphanesi, Nr. Y. 30858.

Emvâl-i Eytâm Nizamnâmesi'nde daha ziyade para, kıymetli eşya, dükkân ve benzeri verâset malları söz konusu edilmiş, toprak intikâllerinde yapılacak uygulama dikkate alınmamıştı. Bu eksiklik 6 R. âhir 1274/24 Kasım 1857'de çıkarılan dört maddelik **Eytâm Uhdesinde Bulunan Çiftlikât Hakkında Nizamnâme** ile giderilmiştir.⁹ Bu nizamnâmenin hedefi de kendisine çiftlik, bağ, bahçe, değirmen ve bunların-müştemilâtı kalan yetimin mallarının, yetişkinlik çağına kadar uygun bir biçimde korunma ve çalıştırılması esaslarını düzenlemiştir. Nizamnâmede ülke genelindeki şer'î mahkemelerle, meclislere görevler yüklemiştir.

Aradan on üç sene geçtiğinde 16 Z. kâde 1286/5 Şubat 1285/17 Şubat 1870'te **Memâlik-i Mahrûse-i Şahânedeki Küşâd Olunacak Eytâm Sandıklarının Sûret-i İdare ve Muhafazası Hakkında Nizamnâme** yürürlüğe konuldu.¹⁰ Daha sonra 6 ve 13. maddeleri kısmen değiştirilen¹¹ on altı maddelik bu nizamnâme ile taşra kasaba ve köylerinde oturup da bir mirasa hak sahibi olan küçükler, akıl hastalarıyla, o sırada herhangi bir nedenle memleketinden uzakta bulunan müslüman ve gayr-ı müslimlerin mallarının korunması, çalıştırılması şekilleri ön görülüyor ve gerekli düzenlemeler yapılıyordu. Bu arada 1908 Temmuz'una kadar Meşihat'a, daha sonra Adliye'ye bağlanacak olan¹² Emvâl-i Eytâm Müdürlükleri ve Eytâm Sandıkları oluşturuluyordu. Konuyla ilgili olarak memleket meclislerine, meclis-i deâvî, meclis-i temyiz-i hukuk, kadı, nâib ve şer'î mahkeme görevlilerine çeşitli vazifeler veriliyordu.

21 Şaban 1291/3 Ekim 1874'te ise yedi maddelik **Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâmın Sûret-i Teşkilini ve Vezâifini Mübeyyin Nizamnâme**¹³ çıkarıldı. Bu nizamnâme ile Meşihat'a bağlı bir meclis, bunun üyeleri ve vazifeleri belirlenmektedir. Taşrada kurulmuş olan Eytâm Sandıkları ile Muhtacın-i Erâmil ve Eytâm-ı İlmiye Sandığı ifadesinden de anlaşıldığı üzere, genel olarak yetimlerle ilgili düzenlemeler yapılırken, ilmiye mensuplarının dul ve yetimleri için ayrı bir uygulama geliştirildiği de görülmektedir.¹⁴ Maamafih bu girişim bizim inceleme alanımız haricindedir.¹⁵

Yetimlerle ilgili olarak diğer bir kısım mevzuatta da bazı düzenlemeler ön görüldüğü gibi, bazı bölgeler için ayrı nizamnâmeler de çıkarılmıştır.¹⁶

Tanzimat döneminde yetim mallarının korunması, çalıştırılması ve olgunluk çağına geldiklerinde kendilerine eksiksiz teslim edilmesiyle ilgili belli başlı yasal düzenlemeleri böylece tamamlamış olduk. Tabiatıyla konu bir problem olarak varlığını koruduğundan bundan sonra da Osmanlı döneminde ve Cumhuriyet döneminde benzer amaçlara yönelik olarak bazı yasal düzenlemeler yapılmıştır.¹⁷

TANZİMAT DÖNEMİNDE YETİMLERLE İLGİLİ BAZI UYGULAMALAR

Hiç şüphesiz kendisine bir zenginlik intikâl eden küçük yetimin mallarını korumak ve geliştirmek önemlidir. Fakat bundan daha da önemlisi, hem böyle mal-mülk sahibi ve hem de bu kadar da şanslı olmayan yetimlerin terbiye ve eğitimlerinin sağlanması, onların ilerideki hayata yetim olmanın handikaplarından *olabildiğince uzak bir biçimde hazırlanmasıdır. Bu sahada da tarihimizin genelinde ve özelde incelediğimiz Tanzimat döneminde son derece dikkate değer uygulamalara sahibiz. Şüphesiz mazimizi iyi bilme, bugünü-müzü ve geleceğimizi ona göre tanzim etme gayreti içerisinde girmemiz açısından büyük önem taşıyan bu uygulamaların, panoramik bir bakışla da olsa, büyüteç altına alınmasına bu tebliğin sınırları el vermeyecektir.*

9. **Düstur**, I/4, İstanbul, 1299, s. 89-90.

10. **Düstur**, I/1, İstanbul, 1289, s. 676-681.

11. Tarihi 5 Z. hicce 1288/2 Şubat 1287/14-15 Şubat 1872. **Düstur**, I/1, s. 677-679.

12. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1971, c. I, s. 528.

13. **Düstur**, I/3, İstanbul, 1293, s. 551.

14. Bu sandığın kuruluşunu ön gören nizamnâmenin tam adı **İnfâk-ı Muhtâcîn-i Eytâm ve Erâmil-i İlmiyye Nizamnâmesi** olup (**Düstur**, I/3, s. 552-554) 21 Şaban 1291/3 Ekim 1874 tarihli ve on beş maddeden ibarettir. 3 Z. hicce 1294/9 Aralık 1877'de bu yönetmelik yirmi iki maddelik **İnfâk-ı Eytâm ve Erâmil-i Ricâl-i İlmiyye Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamnâme** ile yenilenmiştir. **Düstur**, I/4, İstanbul, 1299, s. 85-89.

15. Çünkü burada maaşlardan kesinti yapılması söz konusudur ki, bu da bu dönemde başka bir kısım memurlar için de geçerlidir. Bkz. Telgraf memurları için; **Telgraf ve Posta Memûrîn ve Ketebe ve Hademesinden Tekâüde Şayeste Bulunanların Derece-i İstihkâklarına ve Bunların Eytâm ve Erâmilinin Mertebe-i İhtiyaçlarına Göre Tahsis Kılınacak Maaşlar ile Buna Karşılık Tutulacak Mebâliğin İdare-i Mahsûsasına ve Bu Bâbda Lâzım Gelen Muâmelâta Dair Nizamnâmedir. Düstur**, I/3, s. 554-561. Tarih 29 R. âhir 1293/11 Mayıs 1292/23-24 Mayıs 1876.

16. **Düstur**, I/Zeyl 3, İstanbul, 1300, s. 182-190'daki **Girit Vilâyetinde Bî-kudret Medyûnların 1866 Sene-i Milâdîsinden Mukaddem Mün'akid Olan Düyûnât-ı Atıklarına Hakkında Nizamnâme** (tarihi 28 Muharrem 1299/7 K. evvel 1297/20 Aralık 1881)de konuyla ilgili bazı maddeler bulunmaktadır.

17. Nitekim 4 R. evvel 1324/15 Nisan 1322/28 Nisan 1906 tarihli on fasıl ve yüz on yedi maddeden oluşan **Emvâl-i Eytâmın Sûret-i İdaresi Hakkında Nizamnâme** değişiklikleri ve 30 Z. kâde 1333/27 Eylül 1331/9 Ekim 1915 tarihli **Umûm Emvâl-i Eytâmın Sûret-i İdaresine Mütedâir 4 R. evvel 1324 tarihli Nizamnâmeye Müzeyyel** (sekiz maddelik) nizamnâme ile birlikte: **Düstur**, Mütemmim, İstanbul, 1335, s. 509-550'de bulunmaktadır. Geniş bilgi için bkz. S. Aktaş, a.g.tez, s. 15-23. Ayrıca 9 Şubat 1298/13 R. âhir 1300 tarihli **Girit Vilâyeti Evkâf ve Eytâm Nizamnâmesi'nin 13. Maddesi Makâmına Kâim Olmak Üzere Tâdilten Kaleme Alınan Madde-i Nizâmîyye (Düstur, I/Zeyl 3, s. 190)**. Bundan önce **Girid Evkâf ve Eytâm Nizamnâmesi**, yedi bölümlü seksen üç maddelik. 7 C. evvel 1296/16 Nisan 1295.

Bu nedenle bazı küçük hatırlatmalarla, madde ve manada büyük mazimize işaret etmek, Tanzimat dönemiyle ilgili olarak da iki müşahhas örnekle yetinmek istiyoruz.

Türk insanının engin şefkat ve merhamet duygusu ile İslâmın inananları mutlak kardeş yapan prensiplerinin kaynaşmasının en güzel ürünleri olan vakıflarımız içerisinde, doğrudan olduğu kadar dolaylı olarak da yetimleri hedef alan çok sayıda örnek bulunmaktadır.¹⁸ Nitekim ülkemizin değişik yörelerinde vakıflar şeklinde tesis edilen Dâru's-şifâlar, sokaklarda dilencilik yapan kimsesiz çocukların, sakat erkek ve kadınların içinde buldukları sefalet ortamından kurtarılmaları için kurulan âcizler yurdu, Dâru'l-Aceze, savaş sonrasında öksüz ve yetim kalan çocukların bakım ve eğitimleri için oluşturulan Dâru'l-Eytâmlar ile Müessesât-ı Hayriyye vakıfları Osmanlı Devleti'nin son döneminde kimsesiz ve korunmaya muhtaç yaşlılarla birlikte çocuklara yönelik sosyal güvenlik müesseselerinden bir kaçıdır.¹⁹

Tanzimat'a gelindiğinde yetim çocukların eğitim-öğretimlerinin sağlanmasıyla ilgili çok önemli bazı girişimlerle karşılaşırız. Burada bir kaçını en özlü biçimde hatırlatmaya çalışacağımız bu girişim ve gerçekleştirilen uygulamalar, bazı defa bir yerde ve yalnız müslüman çocuklara yönelik olduğu gibi, geniş kapsamlı, ülke geneline ve her dinden bütün yetimlere yönelik de olabilmıştır ki, bu durumu, Türk insanının engin hoşgörüsü ve bütün insanların mutluluğunu isteme inancının bir neticesi olarak değerlendirmek gerektiği kanaatindeyiz.

1254/1838'de ülkemizde günümüz ortaokullarının ilk örnekleri kabul edebileceğimiz rüştiyelerin açılması düşünüldüğü sırada Meclis-i Vâlâ'da; "*Müstakilce iki adet yatılı gurabâ mektebi açılarak sokaklarda başıboş gezen yetim ve öksüz çocukların bu mekteplere konup okutulması*" kararlaştırıldıysa da, bu teşebbüs olumlu bir sonuca ulaştırılmamıştır.²⁰

Aradan yirmi beş sene geçtiğinde ise, bugün sınırlarımızın çok uzağında, eski Yugoslavya toprakları üzerinde atılan bir tohum; düştüğü verimli alanın bereketi, gösterilen ihtimamın hayırlı neticesi olarak hem orada ve hem de o sırada hâlâ çok geniş bölgeleri içeren Osmanlı coğrafyasının muhtelif yörelerinde meyve vermiştir. Bu tohum değişik alanlarda yaptığı gerçekten faydalı hizmetlerle adını duyurmuş ve hâlâ da yaşayan bir kısım müessesenin kurucusu olan Midhat Paşa (1822-1884) tarafından²¹ vali bulunduğu Niş'te toprağa atılmıştı, elde edilen meyvenin ismi İslahhâne idi.

Midhat Paşa 23 Receb 1277/4 Şubat 1861'de tayin edildiği Niş valiliğine 8 Ramazan/20 Mart 1861'de başladı. Onun bu ilk valiliğinde yaptığı ve daha sonraki başarılı çalışmalarının da bir ilk örneği şeklindeki faaliyetleri ve gerçekleştirdikleri arasından biz, projektörümüzü sözünü etmek istediğimiz İslahhâne üzerine çevirelim.²² Bu konudaki kaynaklarımız Midhat Paşa'nın Sadâret'e yolladığı 2 Z. hicce 1280/9 Mayıs 1864 tarihli arzı,²³ oğlu Ali Haydar Midhat tarafından yayınlanan kendi hatıratı,²⁴ Osmanlı Devleti'nin resmî gazetesi **Takvim-i Vekâyî**²⁵ ve diğer bir kısım kaynak ve çalışmadır.²⁶ Buna göre Midhat Paşa; kü-

18. Biz çok sayıda örnek arasından değerli araştırmacı Nazif Öztürk'ün bir makalesinde yer alan bir kaç örnekle yetinelim: Seyyid Ahmed Ağa kızı Ümmügülsum Hanım'ın 15 Z. hicce 1204/26 Ağustos 1890'da Tekirdağ'da kurduğu vakfın vakfiyesinden; "...vakıf gelirlerinden her yıl yüz kuruş ayrılarak Ramazan ayında, yoksul ve yetim müslüman çocuklar için yeteri kadar entari, şal, cübbe, fes, yemeni ve pabuç, kuşak, don satın alına, bu elbiseler bayrama yakın ihtiyaç sahiplerine dağıtılarak, mahzun gönülleri ve hayır duaları alına..."(s. 1036)

Mehmed Tahir Efendi vakfiyesinden; "...fazla-i mezkûrenin rub'u aslı mal-ı vakfa zam olunup geri kalanın dul hatun, yetim ve yetimeye, fukarâ-yı müslimîne bâ-mârifet-i mütevellî, seviyyen tevzî, taksim ve itâ oluna..."(s. 1037)

Bursa'da 1334/1915'te İnegöllü el-Hac Saffet Bey tarafından kurulan vakıfta; Şehit düşen askerlerimizin kimsesiz dul kalan ifteli eş ve çocuklarının barındırılması amaçlanmıştır...Geliştirilen sistem sayesinde, öksüz kalan çocuklar, annelerinden ayrılarak aile şefkatinden mahrum edilmemektedir. Erâmilhâne'de barındırılan hanım ve çocukların maddî ihtiyaçlarının karşılanması yanında, eğitim ve terbiyeleri konusunda özel itina gösterilmiştir (s. 1038). Geniş bilgi için bkz. N. Öztürk, Aile Vakıfları, **Türk Aile Ansiklopedisi**, Ankara, 1991, c. III, s. 1033-1042. Şüphesiz Sıbyan mekteplerinin vakfiyeleri de bize bu alanda çok geniş malzeme verecek durumdadır. O. N. Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, İstanbul, 1977, c. II, s. 407.

19. Geniş bilgi için bkz. Yusuf Alper, Korunmaya Muhtaç, Kimsesiz ve Sakat Çocuklarla Yaşlılar.n Sosyal Güvenliği: Sosyal Refah Hizmetleri, **Türk Aile Ansiklopedisi**, Ankara, 1991, c. III, s. 940 vd.
20. O. N. Ergin, *age.*, s. 407; Takvim-i Vekâyî, def'a 176, 21 Z. kâde 1254.
21. Midhat Paşa için bkz. bñlemin Mahmud Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, İstanbul, 1982, c. I, s. 315-414; M. Tayyip Gökbilgin, Midhat Paşa, **İ.A.**, c.VIII, s.270-282; Midhat Paşa'nın çeşitli yönleri için bkz. **Uluslararası Midhat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar**, Ankara, 1986.
22. Diğer çabaları ve gerçekleştirdikleri için bkz. Nejat Göyünç, Midhat Paşa'nın Niş Valiliği Hakkında Notlar ve Belgeler, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, S. 12 (İstanbul 1982), s. 279-312.
23. N. Göyünç, **a.g.mak.**, s. 288-289 (BOA., Irade, Dahiliye, 36231).
24. Midhat Paşa, **Midhat Paşa Hâtîrât-ı Siyasiyye, Hidemâtı, Menfâ Hayatı, Tebsire-i İbret**, Neşreden: Ali Haydar Midhat, İstanbul, 1325, s. 19 vd.
25. Def'a 746, 24 Z. kâde 1280.
26. Osman Nuri (Ergin), **Mecelle-i Umûr-ı Belediye**, İstanbul, 1338-1922, c. I, s. 745 vd.; Ahmed Rasim, **İstibdattan Hakiymiyet-i Milliyeye**, İstanbul, 1342-1924, c. I, s. 66-75; Hasan A. Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, İstanbul, 1974, s. 67-71.

çük yaştaki İslâm ve Hıristiyan çocukları için eğitim-öğretime başlangıcın ilk kademesi olmak üzere, mahalle mektepleri açtığı gibi, kimsesiz çocuklar için de İshahhâne kurmuştur. Bunu kurmasının sebebi; bu çocukların sokaklarda, bakımsız ve terbiyeden mahrum, kötü huylar edinerek ileride hapis hanelere düşmelerini önlemektir. Ona göre bir memleketteki bütün fakir ve âciz yetimlerin geçimlerinin sağlanması ve ilerideki hayatlarında, vatanlarına ve mensup oldukları topluma yararlı elemanlar haline getirilmeleri, içerisinde buldukları cemiyet üzerine düşen önemli bir boçtur. O beş-altı yaşından büyük oniki-onüç yaşından küçük çocukları toplattırarak Niş'te kurduğu İshahhâne'de besleyip, barındırmış; onları bir düzen içerisinde giydirmiş; okuyup-yazma, kısaca bazı hesapları yapacak kadar matematik öğrettikten sonra her çocuğun dinine göre müslüman veya hıristiyan hocaların gözetiminde burada birer sanat sahibi olarak yetiştirilmelerini sağlamıştır. Küçük yaşlardaki mahkûmlar için de İshahhâne'de ayrı bir bölüm tahsis edilmiştir. Ülkemizde, bir bakıma ileride açılacak sanayi mektepleri dolayısıyla sanat okullarının da başlangıcı olan bu müesseseye, çocuklara beş-altı ay içinde belirli ölçülerde de olsa sanat öğretebilmiş, bu durumu gören halk kendi çocuklarını da buraya vermek istemişlerse de, nizâmı gereğince İshahhâne yalnızca yetim çocuklar için kurulduğundan, kabul edilmemişlerdir.²⁷

Midhat Paşa'nın hayatına ve çeşitli faaliyetlerine baktığımızda onun teşebbüslerini, düşünceden uygulamaya aktarmada büyük bir maharete sahip bulunduğunu görürüz. Kurduğu müesseselerin devamının şartlarını da hazırlamayı hiç bir zaman ihmal etmemiştir. Niş'teki başlangıcın olumlu neticeleri görülüp, müessese halk tarafından benimsenince, sıra halkın bu ilgisini maddî katkıya dönüştürmeye gelmiştir. Nitekim kısa sürede, bu bölgedeki ucuz inşaat şartlarında kifâyet edecek 50-60.000 kuruş halk ianesi (yardım)'yle özel bir İshahhâne binası yaptırılmıştır. Carî giderler de unutulmamıştır. Bunun için Midhat Paşa'nın evvelce bölge yararına kurdurduğu değirmen, debbaghâne, han, dükkân, bağ ve bahçenin gelirleriyle, davetiye tezkireleri harç gelirlerinin bir kısmı buna tahsis edilmiştir.

Hiç şüphesiz cemiyet üzerinde bir borç olan kimsesiz, yetim çocuklara el atılarak, onların bakılıp, büyütülmeleri ve ilerideki hayatları için yetiştirilmeleri, çok yönlü faydalar sağlayan olumlu bir çabadır. Nitekim Niş'teki İshahhâne ile ilgili olarak kaynaklarımızın verdiği şu iki örnek, bizim sözü uzatmamıza gerek bırakmayacak derecede açık olarak konuyu ortaya koymaktadır. Örneklerimizin birincisi müslüman, diğeri ise bir hıristiyan çocuğudur. Fakat sonuç itibarıyla yetim çocuklardı ve o cemiyet fertlerinin şefkat ve merhamet kanatlarının koruyuculuğuna muhtaçtırlar.

Mehmed dokuz yaşındadır. Babası ve annesi öldüğü gibi, kendisinin bakımını ve yetiştirilmesini üstlenecek bir yakını da yoktur. Birkaç seneden beri çerge-nişin/iki direkli çadırda oturan çingeneleler, sevabına ona yemek-yiyecek vermektedirler. Bu vaziyet, onun şimdiki ve ilerideki hayatı için olumsuz bir durumdur. İshahhâne kurulup bu durumu öğrenildiğinde derhal oraya kaydedilmiş, temizlenmiş, doyurulmuş, giydirilmiş ve derslerine, sanat öğrenmeye başlamıştır. Artık onun istikbâli -Allah'ın izniyle- temin edilmiştir. Mehmed'in mukabili hıristiyan çocuğun ismini bilemiyoruz. Fakat o da kimsesiz, yaz aylarında birisi onar para gündelikle koyun çobanlığı yaptırmıştır. Kışın koyunlar meraya çıkmayacağından çocuğa da ihtiyaç kalmamıştır. Yatacak yeri bile olmadığından artık o sokaklardadır. Üstünde parça parça olmuş bir keçi derisi post vardır ve bir dükkânın kepenkleri altında geceleri geçirmeye çalışmaktadır. O da İshahhâne'ye alınmış, kısa sürede okuyup-yazmayı ve bir sanatı öğrenerek "insanlığın lezzetini tatmaya başlamış"tır.²⁸

Niş valisi Midhat Paşa'nın büyük bir isabetle 1863 sonları veya 1864 başlarında kurduğu, daha sonra kuracağı ve ülke geneline yayılacak olan diğer islahhaneler²⁹ konusunda en kısa çizgileriyle de olsa, bilgi vermeden önce bu okula neden İshahhâne isminin verilmiş olduğunu ifade etmemiz yerinde olacaktır.

Midhat Paşa, yetimler için bir okul kurmuş, fakat bu okula bir isim konulmamıştı. Okuldaki öğrenci sayısı artmış, yüzü geçmişti. Bu arada daha önce bir benzeri olmayan bu müesseseye ne gibi bir isim verilebileceği düşünülüyordu. Midhat Paşa'nın oğlu Ali Haydar tarafından yayına hazırlanan hatıratına göre, bunun için Kur'an-ı Kerim'den tefe'ül edilmesi uygun bulunmuş, neticede Bakara Suresi 220. âyet:

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَىٰ قُلْ إِصْلَاحٌ لَّهُمْ خَيْرٌ "Sana yetimleri sorarlar, de ki:Onların işlerini düzeltmek

27. Bu mecbûriyet daha sonra kaldırılmış, buna mukabil ona babası olan çocukların velilerinden 500'er kuruş senelik ücret alınmıştır. Bkz. *İshahhanelere Dair Nizamnâmedir*, md. 2. *Düstur*, I/2, İstanbul, 1289, s. 278.

28. *Takvim-i Vekayi*, Def'a 746, 24 Z. kâde 1280

29. Midhat Paşa'nın Niş'te kurduğu ilk İshahhâne'nin kuruluş tarihi olarak çok sayıdaki araştırmacı 1860 tarihini vermektedir. Bkz. Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi "Bir Deneme"*, İstanbul, 1931, s. 120; Osman N. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c. I-II, s. 628; Enver Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1977, c. VII, s. 210; Cevdet Küçük, Abdülaziz, *TDVİA.*, c. I, s. 182; Yahya Akyüz, *(Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul, 1993, s. 150, 384) ise 1863 ve Haziran 1863 tarihlerini vermektedir. Bilindiği gibi Midhat Paşa Niş valiliğine 4 Şubat 1861'de tayin edilmiştir. Bu nedenle 1860'da İshahhâne açması söz konusu olamaz. Y. Akyüzün belirttiği tarihe gelince; Midhat Paşa'nın konuyla ilgili olarak Sadaret'e gönderdiği arzın tarihi 2 Z. hicce 1280/9 Mayıs 1864'tir(Göyünç, a.g.mak, 288-289). Aynı konudan bahseden 24 Z. kâde 1280/1 Mayıs 1864 tarihli *Takvim-i Vekayi*'de şu ifadeler yer almaktadır: "...şu beş altı ay içinde bazı çocukların kendi kendüye hisap yapmaya..." başlamışlardır. Bu durum karşısında biz Niş İshahhânesi'nin 1863 sonu veya 1864 başlarında açılmış olabileceğini düşündük. Maamafih Y. Akyüz ile aramızdaki farkın okulun düşünceden uygulamaya geçirilişi sırasındaki süreçten kaynaklanmış olduğunu düşünmek mümkündür.

hayırlıdır" âyeti çıkmış, ve teberrüken/uğur sayarak okul bu isimle anılmıştır.³⁰ **Osman Nuri (Ergin)**'nin kaydına göre ise; Niş'te söz konusu okulun kurulması düşünüldüğü sırada, isminin ne olacağı gündeme gelmiştir. Kendisi de-hâfız olan Midhat Paşa Ramazan'da Kur'an okurken, yukarıda geçen âyet-i kerîmeye geldiğinde, bunu hayra yorarak okulun İslahhâne olarak adlandırılmasını uygun görmüştür. Ayrıca da bu ismin, güzel Türkçemizin Rumeli şivesinde çok kullanılan iyi anlamındaki "ıslah", pek güzel, pek iyi "pek ıslah" kelimesi dolayısıyla da, yani bölge halkının alışkın olduğu bir kelime olması nedeniyle bu isim hem burada kabul görmüş, hem de bundan sonra açılacak benzer okulların genel adı olmuştur.³¹

Midhat Paşa, Niş'ten günümüzün hemen bütün Bulgaristan'ını içeren ve **Tuna Vilâyeti** adı altında birleştirilen bölgeye vali olarak tayin edildiğinde, **Ruşçuk** ve **Sofya**'da iki İslahhâne açtı. Buradakiler ve özellikle vilâyet merkezi Rusçuk'taki İslahhâne, Niş örneğinden de istifade edilerek daha mükemmel hale getirildi. İslahhâne'nin işleyişini düzenleyen bir nizamnâme (yönetmelik) çıkarıldı.³² Eğitim-öğretim ve meslek çeşitleri çoğaltıldı, geliştirildi. Terzilik, kunduracılık yanında, kurulan araba şirketinin fabrikasına kalifiye eleman yetiştirilmek üzere araba yapımı, ilk vilâyet matbaası ve burada çıkarılan gazete (Tuna) için mürettiblik, litografyacılık dalları açıldı. Sofya İslahhânesi'nin ise bir çuha fabrikası vardı. Makinalar ve ustalar Viyana'dan getirilerek çocuklar onların nezâretinde yetiştirildiler. Niş, Rusçuk ve Sofya ıslahhânelerinin her birindeki öğrenci sayısı 150 ile 250 arasında değişmekte idi. Bu İslahhâneler için halkın desteği temin edildiği gibi, ayrıca da sağlam gelir kaynakları tahsis edilmişti.³³ Burada belki de aklımıza erkek çocukları için gerçekleştirilen bu güzel çabadan yetim kızlar da faydalandırılabilseydi gibi bir husus takılabilir. Bunun cevabı, Midhat Paşa arafından onların da unutulmamış olduğudur. Nitekim Rusçuk'ta 1865'te Kız İslahhânesi de açılmıştır. Tarihimiz hiç şüphesiz böyle güzel girişim ve çabalarla doludur. Yurt genelinde bunun başka örnekleri de bulunmakla birlikte, biz İstanbul'da Yedikule'de 1869'da yetim ve kimsesiz kızlar için özel bir okul açıldığını vurgulamakla yetinelim.³⁴ Bu okul daha sonra daha uygun bir mekân olmak üzere Sultanahmed'de yeniden düzenlenen bir konağa nakledilmiştir.³⁵

Son derece de dikkat çekici birer eğitim-öğretim kurumu olan ve başlı başına geniş bir araştırmayı gerektirecek kadar şumullü bulunan İslahhânelerle ilgili daha geniş bilgi vermeye bu tebliğin çerçevesi el veremeyeceğinden konuyu burada noktalamak istiyorum. Bununla birlikte Midhat Paşa'nın önce Niş, sonra da Tuna vilâyetlerinde iken açtığı üç İslahhâne'ye onun vali olarak gittiği her yerde, Bağdad'da, Şam'da, Selânik'de, İzmir'de yenilerini eklendiğini kaydedelim.³⁶ Bu hayırlı teşebbüs ve uygulamalar,³⁷ ülke genelinde geniş tasvib

30. Midhat Paşa *Hâtrât...*, s. 19-20.

31. O. N. (Ergin), *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, İstanbul, 1338-1922, c. I, s. 745. (Ergin) bu rivayeti Ahmed Midhat Efendi'den nakleden Mehmed İzzet Bey'in *Dâiretü'l-Maarif*'deki kaydından aldığı ifade etmektedir. Krş. Aynı müellif, *Türk Maarif Tarihi*, c. I-II, s. 633, d. not 4; Ayr. bkz. M.Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1971, c. II, s. 5.

32. *İslahhâneler Dair Nizamnâmedir* başlıklı bu nizamnâme çeşitli bab ve fasıllardan oluşmakta olup, toplam 52 maddelik oldukça teferuatlı bir düzenlemedir. (*Düstur*, I/2, İstanbul, 1289, s. 277-295). İslahhânelerle ilgili nizamnâmenin Midhat Paşa tarafından Tuna vilâyeti sırasında hazırlandığı *Hâtrât*'ında (c. I, s. 33) belirtilmektedir. Ayr. bkz. Y. Akyüz, *age.*, s. 150. O. N. Ergin ise (*Türk Maarif Tarihi*, c. I, s. 628-629) bunun 22 K. evvel 1286/4 Ocak 1871 tarihli olduğunu ifade etmektedir. Halbuki Midhat Paşa 11 Z. kâde 1284/5 Mart 1868'de Şurâ-yı Devlet Reisliğine tayin olunmuş, yani Tuna'daki görevinden ayrılmıştır. (*Son Sadrazamlar*, I, 319; T. Gökbilgin, Midhat Paşa, *A.g.mad.*, s. 273). Bütün bu nedenlerle verilen tarihi doğru kabul etmenin güç olduğu kanaatindeyiz.

33. Rusçuk ve Sofya İslahhânelerinin gelir kaynakları ve çalışmaları ile ilgili olarak Midhat Paşa'nın *Hâtrât*'ında enteresan ayrıntılar bulunmaktadır (Bkz. c. I, s. 33-34). Rusçuk İslahhânesi'nin yapımı sırasında dönemin padişahı ile birlikte vükelânın maddî yardımında bulundukları belirtiltikten sonra, vilâyet merkezinden 53.331,5 guruş, Vidin'den 13.760,5 guruş, Şumnu'dan 9.425 guruş toplandığı belirtilmekte, bu yardımı yapanların isimleri ayrı ayrı gösterilmiş bulunmaktadır (Bkz. *Takvim-i Vekayi*, Def'a 810, 4 R. evvel 1282/28 Temmuz 1865). Tuna salnâmelerinde İslahhânelerin durumu ile ilgili gelişimi takip etmek mümkündür. Örnek: *Salnâme-i Tuna*, Def'a 4, Rusçuk, 1288, s. 26, 40, 68; Son Tuna Salnâmesi'nin konuyla ilgili verileri için bkz. O. N. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, c. I-II, s. 629; Ayr. bkz. E. Z. Koral, *Osmanlı Tarihi*, c. VII, s. 210-211; M. Z. Pakalın, *age.*, c. II, s. 5-6.

34. N. Atuf, *age.*, s. 122; E. Z. Koral, *age.*, s. 211; Y. Akyüz, *age.*, s. 151.

35. 28 C. âhir 1300/6 Mayıs 1883 tarihli Sadaret arzından bir bölüm: "*Bi-vâyegân-ı etfâl-i inâsın tahsil-i sanat ve marifet emeleri zımnında mukaddemâ Yedikule'de küşâd olunmuş olan mektebin mevkiyen münasebetsizliği hasebiyle cem'iyetine killet gelmesinden ve esbâb-ı säireden dolayı mekteb-i mezbûrun Sultan Ahmed civarında Tunuslu Mahmud b. İyâs Paşa'nın konağına nakli...*" Belgenin devamında bu konağın satın alınması ve hem bunun, hem de öğretmenlerin, öğrencilerin masraflarının karşılanması iradesinin bulunduğu ifade edilmiştir.

36. *Hâtrât*, c. I, s. 92, 151-152 (Şam'da daha önce bir İslahhâne kuruldu ise de gerekli giderleri düzene bağlanamadığından Midhat Paşa tarafından yeniden düzenlendi), 210, 218-219, 228.

37. İstanbul'da Sultanahmet'te yatılı **Sanayi Mektebi**'nin kurulması da Midhat Paşa'nın çok önemli katkıları ile gerçekleştirilmiştir. Bkz. *Hâtrât*, c. I, s. 62-64; Osman Nuri (Ergin), *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, c. I, s. 745-748; Aynı müellif, *Türk Maarif Tarihi*, c. I-II, s. 632-637; E. Z. Koral, *age.*, s. 210-211; Y. Akyüz, *age.*, s. 150-151; Ayrıca *Takvim-i Vekayi*, Def'a 884, 22 Safer 1284.

görmüş ve Osmanlı ülkesinde çok sayıda İslahhâneler kurularak, hem kimsesiz çocuklara iyi birer istikbâl, hem de memlekete usta sanatkârlar, kaliteli sanayi çalışanları kazandırılmıştır.³⁸

Tanzimat döneminde yetim çocukların eğitim ve öğretimine yönelik olarak gerçekleştirilen çok olumlu bir faaliyet de, burada üzerinde kısaca durmak istediğimiz Daruşşafaka'dır. 1873 yılında açılan Daruşşafaka veya ilk ismiyle Daru's-Şafakati'l-İslâmiyye (Müslümanların, İslamların şefkat evi), Osmanlı Devleti içerisinde diğer unsurlara nisbetle daha geri kalmış olan yetim müslüman çocuklarının eğitim ve öğretimine katkıda bulunmak üzere 21 Şevval 1280/30 Mart 1864'te kurulan **Cem'iyet-i Tadrîsiyye-i İslâmiyye** adlı derneğin çalışmaları sonucu tesis edilmiştir. **Cem'iyet-i Tadrîsiyye-i İslâmiyye Nizamnâmesi**'ne göre bu demek; "*Etfâl-i müslimine ve sair istid'â edenlere akâid-i İslâmiyye ile beraber mukaddimât-ı ulûmu tedris edecek*"tir.³⁹ Kurucuları dönemin ileri gelenlerinden **Yusuf Ziya Bey (Paşa), Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Vidinli Tefvik Paşa, Sakızlı Ahmed Esad Paşa ve Ali Nakî Efendi**'dir. Cemiyetin ilk faaliyeti, **Bayezit**'de **Şimkeşhâne**'deki **Valide Emetullah Kadın Mektebi**'nde bir çirak okulu açmak olmuştur. **Kapalılar**'daki esnaf çıraklarına okuma-yazma, hesap, bazı dersler ve İslâm dini esaslarını öğretmiş ve bu çalışma çok büyük rağbet görmüştür.⁴⁰ Daha sonra bu faaliyet gelişmiş, genişlemiş ve 1865-1873 arasında daha düzenli hale getirilmiştir. Buradaki çabayı O. Nuri Ergin isabetli bir biçimde ülkemizdeki ilk halk mektepleri şeklinde nitelirmektedir.⁴¹ Cem'iyet-i Tadrîsiyye-i İslâmiyye'nin ülkemiz okullarında okutulmak üzere hazırlatıp bastırıldığı çok sayıda kitap bulunduğunu da bu vesile ile hatırlamak gerekecektir. Bununla birlikte bu derneğin faaliyetleri içerisinde bizi en ziyade ilgilendireni ise, müslüman yetim çocukların eğitim ve öğretimine yönelik olarak kurduğu **Daruşşafaka** adlı kurumdur.

Daruşşafaka'nın arsa bedeli olan 210.000 kuruş ile inşaat masrafı olan 3.071.263 kuruşun 500.000 kuruşu dönemin padişahı Abdülaziz karafından karşılandı. 374.900 kuruşunu Maliye Hazinesi verirken, kalan masrafın tamamı başta sadrazam, vezirler olmak üzere yüksek dereceli devlet memurlarının bağışlarından karşılandı. İnşaat 2 C. evvel 1290/28 Haziran 1873'te bittiğinde, eğitim-öğretime hemen başlandı. Okula on yaşından büyük olmayan müslüman çocukları alınacak ve her türlü masrafları Cem'iyet-i Tadrîsiyye-i İslâmiyye tarafından karşılanacaktı. Daruşşafaka'ya erkekler yanında kız öğrenciler de kabul edilecekti. İnşaat da buna göre yapılmıştı. Fakat daha sonra kız öğrenci alımından vaz geçildi.

İbtidâî, rüştiye ve idadî programlarını içerecek tarzda düzenlenmiş bulunan Daruşşafaka, o sırada var olan devlet okullarının çok üzerinde bir düzey tutturmuştu. Biz Daruşşafaka'nın çeşitli alanlarda elde ettiği başarıları bir örnek olmak üzere, onun ülkemiz postacılığına olan katkısını vurgulamakla yetinelim. Bilindiği gibi ülkemizde, hizmetlerinden halkın da yararlandığı posta teşkilâtı 23 Ekim 1840'ta kurulmuş, ilk telgraf hatlarımız ise 15 Eylül 1855'te resmen açılmıştır.⁴² Postanın bizde ulak-menzilhâne teşkilâtı şeklinde bir geçmişi vardı ve bundan postaya geçişte, büyük çapta eski organizasyonun görevlileri yeni şartlarda yerlerini korumuşlardı. Halbuki telgraf daha önce ülkemizde yoktu. İlk hatlarımızda haberleşme (27 Şaban 1272/3 Mayıs 1856'ya kadar)⁴³ tamamıyla Fransızca olduğu gibi, ülke içinde Türkçe haberleşme gerçekleştikten sonra da ülke dışı haberleşme Fransızca olmaya devam etti. İşte bu nedenle Fransızca bilen, ayrıca da telgrafçılıktan anlayan elemanlara ihtiyaç oldu. O sırada bu ihtiyaç en kolay biçimde ya Galatasaray Sultanîsi veya Daruşşafaka'dan karşılanabilirdi. Halbuki Galatasaray Sultanîsi'ne giden öğrenciler, genelde azınlık veya zengin aile çocukları olup, idealleri arasında telgrafçı olmak pek bulunmuyordu. Bu durumda Daruşşafaka'nın **Türk telgrafçılığı** için tabii bir kaynak oluşturacağı açıktır. Böyle de olmuştur. 1880'den itibaren okulun programları elektrik ve telgrafçılık dersleriyle takviye edilmiş, 1873-1894 döneminde Daruşşafaka âdeta bir telg-

38. O. Nuri (Ergin), **Mecelle-i Umûr-ı Belediye**, c. I, s. 745 vd.; Y. Akyüz, **age.**, s. 150. Eseri İstanbul 1328/1910'da basılmış olan Mehmed Ziya (İhtifalci) (**Bursa'dan Konya'ya Seyahat**, s. 20), Bursa İslahhânesi için şu bilgileri veriyor: "*İslahhânedeki yüzü mütecdâviz bi-kes ve bi-vâye etfâl-i vatanın talimlerine dikkat ve adâb-ı Osmanîye dairesinde terbiyelerine himmet olunmaktadır. Bu dâru't-tâlim ahiren müceddeden bina ve tevsî edilerek muntazam bir hale konmuştur*" Öyle anlaşıyor ki, muhtelif salnâmeler ve seyahat notlarında bu konuyla ilgili enteresan bilgiler bulunabilecektir. **Ankara Salnâmesi**, sene 1331H, s. 136-137; aynı salnâme, sene 1308/9, s. 108.

39. 15 Muharrem 1289/16 T. sâni 1287/25 Mart 1872 tarihli bu nizamnâme; **Düstur**, Mütemmim, İstanbul, 1333R., s. 1-6'da bulunmaktadı. Ayr. bkz. Hüseyin Hatemî, **Bilim Derneklerinin Hukukî Çerçevesi (Dernek Tüzekiliği)**, Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri, İstanbul, 1987 s. 82-83; Ekmeleddin İhsanoğlu, **Modernleşme Süreci İçinde Osmanlı Devletinde İlmî ve Meslekî Cemiyetleşme Hareketlerine Genel Bir Bakış**, Gösterilen yer, s. 4.

40. Bu konudaki Osmanlı Devleti'nin bir beyânını Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nâfi (**Maarif-i Umûmiyye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı**, İstanbul, 1338, s. 98)'nin eserinden aynen naklediyoruz: "*Belâ-yı fakr ve ihtiyaç ile füyûzât-ı talim ve terbiyeden müstefid olamayan bi-çaregân-ı etfâl-i müslimeyi icab eden kütüb ve resâilî meccânen vererek okutub yazdırmak murad-ı hayr-mersâdi ile ve "Cem'iyet-i Tadrîsiyye-i İslâmiyye" nâmıyla iki sene evvel bir hey'et-i mahsûsa teşkil ederek ve Aksaray ve Şimkeşhâne kurbunda başka başka birer mekteb kûşâd ve hayli mesâi sarf ile müddet-i kalîle zarfında ve usûl-i cedîde üzere iki binden mütecdâviz talebeye okuyub yazmak öğrederek...*"

41. Osman Nuri Ergin, **Daruşşafaka Türkiye'de İlk Halk Okulu**, İstanbul, 1948.

42. Geniş bilgi için bkz. Nesimi Yazıcı, Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu, **150. Yılında Tanzimat**, Ankara, 1992, s. 139-210.

43. Nesimi Yazıcı, Osmanlı Telgrafında Dil Konusu, **AÜİFD.**, c. XXVI (Ankara 1983), s. 759.

raf fen mektebi işlevini üstlenmiştir. Daruşşafaka mezunları bir taraftan fen memuru olarak Posta ve Telgraf Nezareti bünyesinde görev yaparken, bir taraftan da belirli bir plan içerisinde bu nezaret adına Fransa'ya gönderilmişlerdir. Bu şekilde yetişenler idareye elektrik mühendisi olarak önemli katkılarda bulunmuşlardır.⁴⁴

Aradan geçen uzun yıllara, değişen devir ve şartlara rağmen Daruşşafaka, bugün de Türki-
m-öğretim organizasyonunun önemli bir taşı olmaya, kimsesiz-yetim çocuklarımızı ülkemizin ve kendilerinin mutlu geleceklerine hazırlamaya, hamiyetperver halkımızın katkı ve desteği, yöneticilerimizin alâkaları sayesinde devam etmektedir.⁴⁵

Midhat Paşa'nın hamiyet ve gayretiyle ilk örnekleri oluşturulup, sonra da bütün ülke geneline yayılan Islahhânelerle, bir grup sevgi ve hizmet emelindeki insanımızın oluşturduğu Daruşşafaka ile ilgili hatırlatmalarımıza burada son vermek istiyorum. Bu vesile ile bu iki müessesenin belki de dikkat çekici, fakat sonuç itibarıyla birer örnek olduklarını tekrar vurgulamamız yerinde olacaktır. Araştırıldığında maddede büyük, manada yüce nice güzel uygulamalarla karşılaşacağımızdan hiç şüphemiz olmamalıdır. Nitekim burada hiç sözünü etmediğimiz Osmanlı son döneminin Dâru'l-aceze'si, Dâru'l-eytâmları milletimizin birer şefkat ve merhamet âbideleri olarak kendileriyle ilgilenecek, onları tanıtacak araştırmacıları beklemektedir.⁴⁶ Bütün bu ve benzeri örnekler bize mazimizle öğrenme imkânı vermektedir. Fakat bu güzel imkânın, aynı zamanda da her tabakadaki insanımıza görevler yüklediği de muhakkaktır.

TARTIŞMA

Oturum Başkanı- Değerli misafirler, "*Ailenin Eğitimi ve Korunmasında Vakıfların Rolü*" konusu neden seçilmiştir? Daha önce de izah edildiği gibi, içinde bulunduğumuz yıl, ailenin eğitimi, korunması, düzeni ve herşeyiyle, UNESCO'ca aile yılı olarak kabul edilmiştir. UNESCO, önümüzdeki seneyi de, -belki çoğunuz duymamıştır- "*Hoşgörü ve Mevlânâ Yılı*" olarak bütün dünyaya ilan etti. Bu karar, bundan bir ay önce Paris'teki Genel Merkezde alındı, bendeniz de bulundum.

Vakıflar Eski Genel Müdürü Galip Paşa da burada galiba. Paşamızın zamanında, ilk vakıf haftaları düzenlenmeye başlandı. İki cevval, iki alim, iki genç ve fevkalade çalışkan iki arkadaşımızın eline bu iş tevzi edildi. Birisi, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Kültür ve Tescil Dairesi Başkanı Dr. İbrahim Ateş, diğeri aynı dairede Şube Müdürü olan Sadı Bayram Beyefendiler. Bu iki arkadaş, gerçekten çok büyük bir hizmet verdiklerinin belki farkındalar, belki değiller; ama, efkârı umumiyenin bir temsilcisi olarak şunu ifade etmek isterim ki: Bu haftalar, Türkiye çapında, şu anda İzmir'de, Ankara'da, Bursa'da, Konya'da, her tarafta yapılagelmekte ve birtakım araştırmalar da, dolayısıyla, bu toplantılarda bildiri halinde sunulmaktadır.

Ankara'nın bir özelliği, her sene yapılan bu seminerlerde, bildirilerin kelimesi kelimesine çok güzel kitaplar halinde yayınlanmasıdır. İşte şu elimizdeki kitap, XI. Vakıf Haftası Kitabı'dır. X'uncusu vardır, IX'uncusu vardır, XII'ncisi de, inşallah, gelecek sene -sağ olur böyle karşı karşıya gelirsek- bize, burada takdim edilecektir. Bu, büyük bir emek; yani, yapılan araştırmalar, konuşmalar ve görüşler zaptedilmekte ve kitap haline getirilmektedir. Hatta şu kürsüden yaptığımız tartışmalar da, olduğu gibi bu kitaplara girmektedir. Dolayısıyla, seminerde sunulan bildiriler, hiçbir zaman uçup gitmemektedir, kalıcı olarak, kitap olarak elimizde kalmaktadır. Sonradan bunlardan faydalanma, ilim alemi için de fevkalade faydalıdır.

O yönden, iki değerli arkadaşımı, burada, huzurlarınızda bir kere daha tebrik etmek istiyorum.

Efendim, İbrahim Bey bugün, hepimizin dikkatini çeken çok güzel bir vakıf örneği verdi, fevkalade güzel. Dayanışmanın, sosyal dayanışmanın, hizmetin, ahlakın, eğitimin her türlüünü bir vakıf senedi ortaya koyuyor ve bir örnek veriyor. Gerçekten, çok örnek vakıflarımız var. Hatta, son yıllarda üzerinde durduğum bir vakıfnamede, bir vakfiyede, Konya'da bir Sahib Ata Külliyesi var. Sahib Ata Fahrettin Ali, Selçuklu döneminin başvezirlerinden birisi. Fevkalade varlıklı bir insan; ama, bütün varlığını kendi milletinin hizmetine vermiş bir insan. Onun, Sivas'tan, Kayseri'den, Afyon'dan itibaren, Anadolu'da birçok hanları, kervansarayları, darüşşifaları, medreseleri, camileri, pek çok eseri var, saymakla bitmez. Onun bir vakfiyesi elimde, inceliyorum. Onun Konya'da bir medresesi var, medresenin büyücek bir kapısı, iki yanında iki minaresi varken birisi

44. Nesimi Yazıcı, *Osmanlı Devletinde Posta Teşkilatı "Tanzimat Devri"*, Ankara, 1981, c. II, s. 337-339, Basılmamış Doktora tezi.

45. O. N. Ergin, *Daruşşafaka Türkiye'de İlk Halk Okulu*, İstanbul, 1948; Mehmed İzzet, *Daruşşafaka*, İstanbul, 1927; Mahmud Cevad, *age.*, s. 97-99; O. N. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, c. III-IV, s. 917-922, 946-948; Halis Ayan-Hakkı Maviş, *Daruşşafaka*, TDVIA., c. IX, s. 7-9; Cevdet Küçük, *Abdüülaziz*, TDVIA., c. I, s. 182.

46. O. N. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul, 1977, c. III-IV, s. 1047 vd.; Ali Rıza Erkan, *Darü'l-Eytâmlar*, HÜ. Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Dergisi, c. V, S. 1 (Ankara 1987), s. 61 vd.; Hidayet Y. Nuhoglu, *Darüleytam*, TDVIA., c. VIII, s. 521; Aynı yazar, *Darulaceze*, Aynı eser, s. 512-514.

yıkılmış. Fakat, kapının girişinde, sağında ve solunda iki sebil var; muslukları maalesef sökülüp çıkarılmış, iki mermer sebil. Vakfiyede diyor ki : "Bu sebillerde, yaz sıcağında, Haziran'dan Ağustos sonuna kadar bal şerbeti tevzi edilecek; ama, bu bal, orada şerbet yapılacak bal, illa oğul balı olacak ve Takkeli Dağ'dan getirilen -katırlarla, binek hayvanlarıyla getirilen karlar- bu sebillerde sabaktan akşama kadar şerbeti soğuk tutacak. Bu, gelip geçene tevdi edilecek." Yani, her şeyi yapıyor yapıyor da, bu arada, susuzlara şifa suyu gibi oğul balı şerbeti dağıtmak kimsenin aklına gelmez. Bunu yapıyor o iki sebil. Bugün o iki sebilden, değil bal şerbeti, doğru dürüst su akıyor. Muslukları da kökünden sökülmiş vaziyette. Bir gün yolunuz Konya'ya düşerse, Bu çok meşhur medreseyi, Sahib Ata Medresesini görün. O kapının sağındaki, solundaki o kupkuru mermer hazneleri, sebilleri görebilirsiniz.

Dahası var, geçenlerde İmrahor'da bir arkadaşım bana, "sizi çok enteresan bir yere götüreceğim" dedi. Nedir; sadaka taşı. Ben bunu duymuştum; ama, bizzat görmedim. Bu taş, üstüvane şeklinde, 140 cm. yüksekliğinde, bir insanın kolayca kucaklayabileceği yükseklikte bir taş, sütun. Ortasında bir delik vardır. Mahallenin pek göze görünmeyen bir yerinde, her mahallede olurmuş bu sadaka taşları. Bu sadaka taşına, varlıklı kişiler, akşam üzeri, hava karardıktan sonra paralarını bırakıyorlar; birtakım muhtaç insanlar geliyor, o paraların içinden ihtiyacı olduğu kadarını alıyor ve gerisini de bırakıyor. Veren de gizli, alan da gizli. Bu, büyük bir dayanışma, bu büyük bir hadise, bir medeniyet hadisesi ve bunun adı sadaka taşı. Gerçekten de, İmrahor'da o taş, bir köşede duruyor. "Bir tane de Üsküdar'da var, ondan sonrasını bilmiyoruz" dedi. Ankara'da da vardır.

Bu gelenekler şimdi elden gitti.

Sayın Yazıcı'ya çok teşekkür ederiz. Sayın Yazıcı bize, gerçekten, Tanzimat Döneminde yetim malların korunmasına yönelik yasal düzenlemelerden örnekler, Darüşşafaka örneğini verdi. Çok doğru ve çok isabetli bir örnek. Darüşşafakanın bu memlekete yaptığı hizmetler, sayılamayacak kadar çoktur. Şüphesiz Darülaceze de, darüleytamlar da (yetimler yurdu) bunların hepsi, temelinde vakıf olan müesseselerdir; yani, hepsinin çalışmaları vakfa dönük çalışmalar olarak tarihimizde yer alır.

Dr. Nazif ÖZTÜRK- Sayın Hocama, bu güzel tebliğinden dolayı ben de teşekkür etmek istiyorum.

Sayın Başkanın da ifade ettiği gibi, -Sayın Hocam da bunu çok iyi biliyor- fonksiyonsuz kalmış; yani, amacı ortadan kalkmış olan, imar dolayısıyla imar arttığı olarak kalan, yangın yerleri olup da, hangi vakfa ait olduğu tespit edilemeyen vakıflar, Hükümetin bir kararıyla, padişahın irdade-i seniyesiyle toparlanmak suretiyle bu Darüşşafaka ve Darülacezeye gelir kaynağı olarak gösteriliyor. Bu, bizim tarihimizde, eski hukukumuz ve yeni hukukumuzda türü pek görülmemeyen bir vakıf türü olarak ortaya çıkıyor.

Bunu da ilave etmiş olursak, zannediyorum tebliğ daha da güçlenmiş olur.

Ayhan DÜRRÜOĞLU (Dürrizade Vakfı Mütevellisi)- Efendim, ewela çok teşekkür ediyorum Hocamıza ve şunu ilave etmek istiyorum! Millî Kütüphanede çocuk devamıyla ilgili tek telif eser, cumhuriyet devrinin General Kâzım Karabekir'in "**Çocuk Davamız**" isimli eseridir. Maalesef, bu hâlâ bastırılmamıştır. Ben bunun bastırılmasını rica etmek için buraya gelmiş durumdayım. Çünkü, Kars'ta yetim çocuklarıyla ilgili, General Kâzım Karabekir'in açmış olduğu bu okul, İngiliz Sefiri tarafından ziyaret edilmiş ve İngiltere'de çarlık eğitimi sistemine muvazi, çocukları kabiliyetine göre, yönlendirme sistemi kurulmuştur.

General Kâzım Karabekir'in bu muhteşem eserini istismar etmemek için, bunun bastırılmasını sizden rica ediyorum.